Айзек Азімов

Марсіанський Шлях

Стоячи на порозі короткого коридора між обома каютами космічного корабля, Маріо Естебан Ріос похмуро спостерігав, як Тед Лонг настроював відеофон: зображення було нікудишнє.

Ріос знав, що кращого чекати годі. Надто далеко вони від Землі, та ще й у невигідному положенні, лицем до Сонця. Щоправда, Лонг міг того й не знати. Ріос ще трохи зачекав на порозі, розвернувшись боком і нахиливши голову, щоб не зачепити одвірка. А тоді, мов корок із пляшки, увірвався в камбуз.

— Що ви шукаєте? — спитав він.

— Хочу піймати Хільдера,— відповів Лонг. Ріос присів на край розкладного столу і дістав з полички над головою конічну бляшанку з молоком. Натиснув на покришку, відкриваючи бляшанку, і почав збовтувати молоко, щоб підігріти.

— Навіщо? — Він перехилив посудину і, прицмокуючи, відпив.

— Просто послухати.

— А про витрату енергії ви подумали? Лонг насупився.

— Особистими відеофонами, здається, можна користуватися на свій розсуд.

— Так, але розсудливо.

Вони з викликом перезирнулися.

Ріос був стрункий і м'язистий, мав довгасте похмуре обличчя з запалими вилицями. Все в його зовнішності виказувало приналежність до професії марсіанських утильників — космонавтів, які сумлінно прочісували простори між Марсом і Землею. Голубі очі вирізнялись на смаглявому, порізаному зморшками обличчі, а воно, в свою чергу, темніло плямою на тлі білого синтетичного хутра, яким був підбитий високий комір куртки із шкірзамінника.

Лонг був і світліший, і делікатніший. Відкинений комір куртки відкривав темні пасма волосся. В дечому він скидався на наземника, хоча жоден марсіанин другого покоління не міг бути справжнім наземником, як мешканці Землі.

— Що ви називаєте розсудливістю? — став допитуватися Лонг.

Тонкі губи Ріоса потоншали ще більше.

— З усього видно, рейс навряд чи окупиться. Тому найменша витрата енергії — нерозсудливість.

— Ну, якщо так,— сказав Лонг,— то чому тоді ви не на посту, адже ваша черга?

Ріос щось пробурчав і, провівши долонею по заростому підборідді, підвівся та рушив спроквола до дверей, безшумно ступаючи в своїх масивних еластичних чоботях. На півдорозі зупинився поглянути на термостат і обернувся, розлючений.

— А я думаю, чого така спека! Де, по-вашому, ми зараз?

— Хіба чотири з половиною градуси так уже багато?

— Для вас, може, й небагато. Не забувайте, ви в космосі, а не в утепленій рудниковій конторі.— І Ріос рішуче перевів стрілку термостата до краю.— Вистачить того, що дає Сонце.

— Але ж камбуз не на сонячному боці.

— Дарма, і тут потеплішає.

Ріос вийшов, а Лонг задумано дивився йому вслід. Тоді повернувся до свого відеофону. Термостата він уже не вмикав.

На екрані зображення лишалось так само розпливчастим, проте щось таки можна було розібрати. Лонг відкинув умонтоване в стінку сидіння і, подавшись уперед, терпляче вислухав офіційні повідомлення. За кілька хвилин сітка поступово розійшлась, і прожектори вихопили знайому постать бороданя, яка росла прямо на очах, поки не заповнила весь екран.

І тоді, незважаючи на цілу гаму шумів, спричинених електронними бурями, з відстані в двадцять мільйонів миль дуже ефектно пролунало: "Любі друзі! Шановні земляни!"

2

Тільки-но Ріос ступив у рубку, як відразу помітив спалах радіосигналу. Йому здалося, що то сигнал радара, і руки миттю зросив холодний піт, але то лише озвалось його сумління. Власне, за інструкцією, не дозволяється покидати рубку під час вахти, хоч усі виходили на п'ять хвилин, щоб випити кави, певні, що космос чистий, а потім усе-таки потерпали, чи не проґавили знахідку. Бували випадки, коли їхні побоювання справджувалися.

Ріос увімкнув багатосмужну розгортку. Знову зайва витрата енергії, але вже краще перестрахуватись, аніж губитися в здогадах. Космос був

чистий, якщо не рахувати віддалених сигналів, що йшли від сусідніх кораблів утильників.

Він увімкнув радіозв'язок. На екрані з'явилася русява голова довгоносого Річарда Свенсона, другого пілота найближчого корабля з боку Марса.

— Здоров, Маріо! — гукнув Свенсон.

— Салют! Що новенького?

Відповідь почулась за якусь секунду, адже швидкість електромагнітних хвиль не безконечна.

— Ото вже я мав сьогодні!

— А що таке? — поцікавився Ріос.

— Пощастило вийти на об'єкт.

— Вітаю!

— Якби ж то я його дістав,— похмуро відказав Свенсон.

— Щось перебило?

— Та, хай йому біс, повернув не в той бік. Ріос знав, що сміятися не можна.

— І як же ти примудрився? — запитав він.

— Я тут ні при чому. Він, виявляється, рухався поза площиною екліптики. Якийсь бовдур навіть не зумів його як слід скинути. А мені

звідки було знати? Я собі виміряв відстань до контейнера, певний, що його орбіта проходить по звичайній траекторії. Ти б хіба не так міркував? Так от, пішов я, як мені здавалося, по найвигіднішій кривій перехоплення, а через п'ять хвилин дивлюсь — відстань між нами все більшає і сигнали — ледь-ледь. Тоді я вирахував його кутові координати, однак було вже запізно.

— Хтось його підчепив?

— Де там! Адже він за площиною екліптики, отже, шукай вітра в полі. Та не в тім річ. Контейнер був так собі, але мені зле робиться, як здумаю, скільки пального пішло: спершу, поки набирав швидкість, а потім, як повертався. Чув би ти, що казав Канут!

Канут був брат і компаньйон Річарда Свенсона.

— Став дибки?

— Яке там "дибки"! Думав, приб'є на місці. Як-не-як, ми вже п'ять місяців у космосі, і тут, сам знаєш, кожна дрібничка за печінки бере.

— Знаю.

— А в тебе як, Маріо?

Ріос зробив вигляд, ніби сплюнув.

— От стілечки. За два тижні два контейнери, та ще й довелося ганяти по шість годин за кожним.

— Великі?

— Смієшся? Я міг би притарабанити їх на Фобос однією рукою. Ну й рейс! Гірше не буває.

— Коли назад?

— Та хоч би й завтра, як на мене. Ми в космосі вже два місяці і все з Лонгом гриземося.

Запала мовчанка, викликана, очевидячки, не лише затримкою радіохвиль.

— А якої думки ти про Лонга взагалі? — озвався нарешті Свенсон.

Ріос обернувся. З камбуза долинуло тихе бурмотіння й потріскування відеофону.

— Щось я його не розумію. Не минуло й тижня від старту, він запитує: "Маріо, а чому ви стали утильником?" Чи не ідіотське запитання, га? Чого чоловік іде в утильники?! Я йому: "Як чого? Щоб заробляти на життя". А він мені: "Ні, Маріо, суть не в тому". Ти щось подібне чув? А тоді як загнув: "Ви пішли в утильники, бо такий шлях марсіан".

— Що він мав на увазі? — спитав Свенсон. Ріос здвигнув плечима.

— Я не став з'ясовувати. До речі, зараз він слухає на ультрамікрохвилях якогось там наземника Хільдера.

— Хільдера? Він, здається, політик, член Асамблеї, чи щось таке?

— Та ніби той самий. А Лонга більше нічого й не цікавить. Понабирав книжок фунтів на п'ятнадцять, і все про Землю. Зайва купа мотлоху, та й годі.

— Що ж, маєш ти партнера! О, до речі, мені вже, мабуть, пора на вахту, а то, як проґавлю ще одного контейнера, то тут дійде до смертовбивства.

Він зник, і Ріос, відкинувшись у кріслі, почав стежити за рівною зеленою лінією імпульсної розгортки. Потім увімкнув багатосмужну розгортку. Космос був чистий.

Йому відлягло на серці. Найгірше, коли всі довкола виловлюють контейнер за контейнером, і ті надходять на металопереробні заводи Фобоса з будь-чиїм тавром, тільки не твоїм. Крім того, він вилив душу, і його неприязнь до Лонга трохи вщухла.

Даремно він узяв Лонга в напарники. Завжди так, коли зв'язуєшся з новенькими. Ото вже охочі до балачок, а Лонг — той усіх перевершив. Знай носиться зі своїми вічними теоріями про Марс та його благородну місію в прогресі людства. Прогрес Людства, Шлях Марсіан, Нова Спілка Творців — усі слова вимовляє з великої літери. А йому, Ріосу, не балачки потрібні, а кілька контейнерів з особистим тавром.

А втім, вибору він не мав. Лонга на Марсі добре знали, і він непогано заробляв. Він був другом комісара Сенкова і вже раз чи два ходив з утильниками в рейс. Не можна ж отак узяти й відмахнутися від людини, не випробувавши її наперед. Хоча взагалі дивно: з чого б то гірничому інженерові з пристойною роботою і доброю платнею забагнулося раптом швендяти в космосі?

Ріос не набридав Лонгові подібними запитаннями. В польоті утильники настільки тісно пов'язані роботою, що зайві розпитування не тільки небажані, а й небезпечні. Та Лонг за своїми нескінченними теревенями роз'яснив усе сам: "Я мушу летіти, Маріо. Майбутнє Марса не рудники, а космос".

Ріосу спало на думку, чи не піти йому в наступний рейс самому. Говорили, що це неможливо. Не кажучи вже про втрачені контейнери, коли залишаєш вахту для сну, а ще ж треба, крім спостережень, виконувати й інші обов'язки, всі прекрасно розуміли, що самотність у космосі дуже швидко призводить до тяжкої депресії. А з напарником можна зважитися на рейс у шість місяців. Звісно, воно краще, коли екіпаж у повному складі, але що тоді заробиш. Саме пальне з'їсть увесь капітал.

Проте і двом у космосі не мед. Напарників слід міняти щоразу. З одними можна піти у тривалий рейс, з іншими — ні. Річард і Канут Свенсони, наприклад, вирушають удвох через кожні п'ять-шість рейсів, як-не-як, брати. Та навіть у них уже через тиждень виникають усілякі непорозуміння й конфлікти. Та годі з тим...

Космос був чистий, і Ріос подумав, що буде краще, як він повернеться в камбуз і спробує загладити недавню сутичку з Лонгом. Зрештою, він далеко не новачок у космосі і чхати хотів на поганий настрій.

Він підвівся, зробив три кроки і опинився в короткому вузькому коридорчику, що з'єднував обидві каюти космольота.

3

Ріос знову постояв у дверях, спостерігаючи, як Тед Лонг пильно вдивляється в миготливий екран. А тоді різко проказав:

— Я ввімкну опалення. Хай уже. Можемо собі трохи дозволити.

— Як хочете,— кивнув Лонг.

Ріос нерішуче ступив уперед. Космос немов виметений. І якого дідька сидіти й витріщуватись на ту нерухому безживну лінію?

— І що ж цей наземник розказує? — спитав Ріос.

— Здебільшого про історію космічних подорожей. Усе те саме. Але вміє подати. Використовує і кольорові мультиплікації, і комбіновані фотознімки, і кадри зі старих фільмів. Одне слово, все, що тільки можна.

І ніби на підтвердження його слів замість бороданя на екрані з'явилося зображення космічного корабля в розрізі. Хільдер за кадром жваво коментував окремі деталі, зображені на схемі різними барвами. Ось він заговорив про комунікаційну систему космольота, і по екрану побігли червоні лінії — комори, двигуни з протонним мікрореактором, кібернетичні схеми...

На екрані знову вигулькнув Хільдер. "Але це лише капсула корабля. Що ж надає їй руху? Що відриває від Землі?".

Кожен це знав, проте голос Хільдера п'янив, наче наркотики. В його устах рушійна сила космольота лунала, немов таємниця століть, наче найвище одкровення. Навіть Ріос увесь аж напружився, хоч сам більшу частину свого життя провів на борту корабля.

"Вчені називають це по-різному. Одні — законом дії й протидії, інші — третім законом Ньютона, а то й збереженням кількості руху. Та не в назвах суть. Звернімося до простої логіки. Коли ми пливемо, то відштовхуємо воду назад, а самі просуваємося вперед. Ідучи, відштовхуємося від Землі і рухаємось уперед. Коли летимо на гірольоті, відштовхуємо повітря назад і рухаємося вперед. Рух одного предмета вперед зумовлюється рухом другого назад за принципом: із нічого нічого й не буває.

Тепер уявіть собі космоліт вагою в сотні тисяч тонн, який відривається від Землі. Щоб він таки зміг відірватися, щось мусить виштовхнутись униз. Оскільки маса космольота надзвичайно велика, маса викидуваної речовини теж має бути відповідною, по суті, такою, що

не вміщається в корабель. Виходить, для зберігання цієї речовини необхідно прилаштувати позаду корабля спеціальну камеру".

Хільдер знову зник, і натомість з'явився сплюснений космоліт, а знизу зрізаний конус із жовтим написом:

"Речовина для викидування".

"Однак тепер,— провадив Хільдер,— загальна маса корабля набагато збільшилася. Відповідно має наростати і її рушійна сила".

Корабель іще більше стиснувся, і до нього додався другий контейнер — більший від попереднього, а потім — ще більший. Власне, сам космоліт-капсула перетворився на крихітну яскраво-червону цятку.

— На біса нам це дитяче белькотіння? — не витримав Ріос.

— Для тих, до кого він звертається, це не белькотіння, Маріо,— заперечив Лонг.— Земля — не Марс. Мільйони людей на Землі навіть не бачили космічного корабля і не знають найелементарнішого.

Хільдер вів далі:

"Як тільки найбільший контейнер спорожніє, він одразу сам відокремлюється. Отже, контейнер теж викидається в простір".

Гігантський контейнер на екрані здригнувся і почав віддалятися, поступово зменшуючись.

"Тоді надходить черга другого контейнера, а в разі тривалого рейсу — і третього".

Тепер космоліт був червоною цяткою, від якої розбігалися три контейнери, гублячись у безмежному обширі.

"Ці контейнери являють собою сотні тисяч тонн вольфраму, магнію, алюмінію і сталі. Для Землі вони втрачені назавжди. Довкола Марса чатують утильники, які виловлюють викинені контейнери, ставлять на них особисте тавро, і ті стають власністю Марса. Земля ж не отримує ні шеляга. Це — трофей, і належить він тому, хто його виловив".

— Ми ризикуємо грошима і своїм життям,— не витримав Ріос.— Як не ми, то хто ще їх підбере? Ну, які Землі від цього збитки?

— Таж він,— відповів Лонг,— тільки й торочить, що Марс, Венера й Місяць виснажують Землю, а зараз наводить ще один приклад.

— Але ж вони одержують достатню компенсацію. Щороку ми видобуваємо все більше залізної руди...

— ...і переважна частина знову повертається на Марс.

Якщо вірити його цифровим розрахункам, то Земля вклала в Марс двісті мільярдів доларів, а отримала руди вартістю в п'ять мільярдів. У Місяць вклала п'ятсот мільярдів, а отримано магнію, титану та різних легких металів на двадцять п'ять мільярдів. На Венеру пішло п'ятдесят мільярдів, а натомість — нічого. Платники податків на Землі стурбовані власне тим, що гроші, які з них стягують, вилітають у трубу.

Поки Лонг говорив, на екрані заблимали мультиплікаційні кадри, що зображували кораблі утильників на шляху до Марса. Крихітні кораблики хижо простягали гнучкі дротяні щупальці, які, промацуючи простір, виловлювали порожні мандрівні контейнери і, випікши полум'яне тавро "Власність Марса", скидали на Фобос.

Знову з'явився Хільдер.

"Вони заявляють, ніби з часом усе повернуть. З часом! Коли в них справа налагодиться. А коли воно буде — років за сто, за тисячу, за мільйон? З часом! Що ж, повіримо їм на слово. Одного чудового дня вони повернуть нам метали, самі забезпечуватимуть себе їжею, використовуватимуть власну енергію й житимуть власним життям. Але є щось таке, чого вони нам ніколи не повернуть, навіть через сотню мільйонів років. Це вода! На Марсі води жалюгідна цівка, бо його маса надто мала. На Венері її взагалі немає, бо там надто жарко... На Місяці — те саме, бо й він замалий, і там надто висока температура. Отож Земля має постачати поселенців космосу не лише питною водою, водою для побутових потреб, промисловості й гідропонних плантацій, які вони начебто створюють, а й водою, що мільйонами тонн викидається в простір.

Що ж примушує космічний корабель рухатися? Що він викидає з себе, щоб самому вирватись уперед? Колись то були вибухові гази. Але так було дуже дорого. Тоді винайдено протонний мікрореактор — джерело дешевої енергії, яке перетворювало будь-яку рідину на газ, що перебуває під високим тиском. Яка ж рідина найдешевна, найприступніша і є в найбільшій кількості? Ну, звичайно, вода! Космоліт відривається від Землі, забираючи з собою мільйони тонн — не фунтів, а тонн! — води, і то лише для того, щоб він міг рухатися.

Наші пращури необачно й захланно спалили всю нафту Землі, нерозважливо спалили вугілля. За це ми зневажаємо і засуджуємо їх. Але у них принаймні є виправдання. Вони гадали, що, в разі потреби, будуть винайдені замінники. Що ж, вони не помилились. Ми маємо планктонові ферми і протонні мікрореактори. Та для води замінника не існує. Жодного! Не було і не буде! І коли наші нащадки побачать пустелю, на яку ми перетворили Землю, яке виправдання вони знайдуть для нас? Коли почнуться засухи, і..." Лонг нахилився і вимкнув відеофон.

— Мене це трохи непокоїть,— мовив він.— Клятий бовдур зумисне... Що сталося?

Ріос, стривожений, зірвався на ноги..

— Треба перевірити сигнали.

— Та ну їх...— Однак Лонг теж підвівся і рушив за Ріосом вузьким коридорчиком. Зупинившись посеред пілотської рубки, він промовив: — Якщо Хільдер доб'ється свого і зуміє зробити неабияку сенсацію... Ого!

Він теж його побачив. Основний імпульс гнався за вторинним, наче хорт за електричним кроликом.

— Космос був чистий,— бурмотів Ріос,— кажу ж вам, чистий. Ради Марса, Теде, чого ви заціпеніли? Ану гляньте, спробуйте піймати його в об'єктив.

Ріос діяв швидно і вправно — як-не-як, він працював утильником уже два десятки років. За дві хвилини він визначив відстань, а тоді, пам'ятаючи невдачу Свенсона, виміряв кут схилення і радіальну швидкість.

— Один і сімдесят шість сотих радіана! — гукнув він Лонгові.— Дивіться, не проґавте...

Лонг, затамувавши подих, крутив верньєр.

— Лише піврадіана від Сонця. Освітиться тільки край. Він швидко і обережно посилив збільшення, вистежуючи ту єдину "зірку", що буде змінювати своє положення і, збільшуючись, набирати певної форми, доводячи тим самим, що вона, далебі, не зірка.

— Будь-що-будь — я вмикаю,— сказав Ріос.— Більше чекати не можна.

— Ось він! Ось він!

Збільшення все ще не вистачало, щоб розібрати форму світної цятки, за якою стежив Лонг, але вона ритмічно блимала, оскільки різновеликі грані контейнера, обертаючись, неоднаково відбивали сонячні промені.

— Тримайся!

Тонкі струмені пари вихопилися з випускних отворів, залишаючи за собою довгі хвости мікрокристалів льоду, що тьмяно поблискували в блідому промінні далекого Сонця. Вони простяглися на сотню миль від корабля, а то й більше. Струмінь, другий, ще один — космоліт зійшов зі своєї орбіти, взявши курс по дотичній на контейнер.

— Летить, наче комета в перигелії!— загорлав Ріос.— Ці кляті наземники навмисне так скидають контейнери. Бодай їм!...

Кленучи їх у безсилій злобі, він почав розганяти корабель, аж поки гідравлічна прокладка його крісла не осіла під ним на цілий фут, а Лонг уже насилу втримувався за поручні.

— Тихіше! — запротестував він. Але Ріос не зводив очей з імпульсів.

— Не подобається — сидіть на Марсі!

Струмені пари приглушено гули.

Тут заговорило радіо. Лонг примудрився нахилитись — наче протиснувся крізь густу чорну патоку — і ввімкнув екран. На ньому з'явився розлючений Свенсон.

— Куди це ви претеся, трясця вашій матері! — гарикнув він.— Через десять секунд ви будете в моєму секторі.

— Я женуся за контейнером,— відповів Ріос.

— У моєму секторі?!

— Він з'явився в моєму, а ти його не дістанеш. Вимкніть радіо, Теде.

Корабель із шаленим ревом, який чув лише екіпаж, розтинав космічний простір. Тоді Ріос, не зменшуючи швидкості, вимкнув двигуни, і Лонга шарпонуло вперед.

Від раптової тиші вуха позакладало ще більше, ніж від того шуму, що передував їй.

— Так,— сказав Ріос,— давайте телескоп. Обидва припали до окулярів. Тепер було чітко видно зрізаний конус, який, спроквола обертаючись, рухався серед зірок.

— Першокласний контейнер,— задоволене відзначив Ріос. "Справжній велетень,— подумав він,— і нам з того чималий шмат перепаде".

— На локаторі ще один імпульс,— озвався Лонг.— Либонь, Свенсон погнався за нами. Ріос мигцем глянув на екран.

— Не наздожене.

Розміри контейнера чимдалі збільшувались, аж поки заповнили весь екран. Руки Ріоса лежали напоготові на пульті керування гарпуном.

Вивіривши двічі з мікроскопічною точністю кут, він викинув трос на задану довжину, а тоді, налігши з розгону на важіль, вимкнув механізм розщеплення.

Якусь мить усе залишалось без змін. Та ось на екрані з'явився механічний трос, який, наче кобра, що от-от запустить жало, поповз до контейнера. Він торкнувся його, але не зачепився, а то б умить розірвався, мов павутина. Момент обертання контейнера сягав тисяч тонн, а трос мав лише створювати магнітне поле, яке гальмувало контейнер.

Вискочив ще один трос, за ним другий, третій...

Ріос посилав їх, анітрохи не замислюючись над витратою енергії.

— Він буде моїм! Моїм! Присягаюсь Марсом! Ріос зупинився аж тоді, коли між кораблем і контейнером простяглеся зо два десятки сталевих тросів. Ротаційна енергія контейнера перетворилася під час гальмування на теплову й сягнула такого рівня, що її випромінювання уловлювали навіть прилади космольота.

— Може, тавро поставлю я? — спитав Лонг.

— Як хочете. Вахта моя, так що...

— Я залюбки.

Лонг вліз у скафандр і ступив у вихідну камеру. Він був новачок і добре пам'ятав, скільки разів побував у відкритому космосі. Оце вже вп'яте.

Вчепившись за найближчий трос і перебираючи по ньому руками, Лонг став просуватися до контейнера, відчуваючи крізь металеві рукавички, як вібрує трос.

На гладенькому металі контейнера він випалив їхній серійний номер. У порожнечі космосу сталь нічим було окислити. Топлячись, вона випаровувалась, а потім конденсувалась у кількох футах від

випромінювача, осідаючи тьмяною сірою плівкою на поверхню контейнера.

Лонг повернувся до корабля.

Він скинув шолом, який у приміщенні відразу вкрився білуватою плівкою інею.

Перше, що він почув, був спотворений від люті голос Свенсона, що долинав з радіорубки:

— ...негайно до комісара! Дідько б вас ухопив! Є якісь правила чи ні?!

Ріос відкинувся в кріслі, анітрохи не бентежачись.

— Слухай, адже він був у моєму секторі, просто я його запізно помітив, от і довелося заскочити у твій. Якби ти за ним погнався, то врізався б у Марс. Ото й усього... Ви вже повернулися, Лонгу?

І вимкнув зв'язок.

Сигнальна лампочка гнівно заблимала, але він не звертав уваги.

— Що, збирається скаржитися комісарові? — спитав Лонг.

— Де там! Просто завівся, щоб нудьгу розвіяти. Навіщо йому вся та морока, коли він чудово розуміє, що контейнер наш. До речі, як вам наша здобич?

— Нічого.

— Нічого! Та вона шикарна! Тримайтеся, зараз я розверну його.

Бокові сопла випорснули струмінь пари, і корабель почав повільно обертатися довкола контейнера. Той рушив за ним, і вже за півгодини вони кружляли в космічній порожнечі, наче гігантський скривлений кинджал.

Лонг вивірив по "Ефемеридах" місце розташування Деймоса. В точно розрахований момент троси розмагнітились, і контейнер вихопився по дотичній на нову траєкторію, яка за день-два мала вивести його на територію складів, розміщених на цьому марсіанському супутнику.

Ріос довго дивився йому вслід. На душі було радісно.

— Сьогодні нам поталанило,— сказав він, обертаючись до Лонга.

— А як вам Хільдер?

— Що? А, он ви про що. Слухайте, якби я щораз переймався патяканням якогось там наземника, я б ніколи й ока не зімкнув. Забудьте про нього.

— По-моєму, про це забувати не слід.

— Ну, ви геть схибнулися. Нащо воно вам? Ідіть поспіть краще.

4

Тед Лонг насолоджувався висотою й шириною головної магістралі міста. Вже два місяці, як комісар наклав тимчасову заборону на рейси утильників і відкликав їх усіх з космосу. Однак п'янке почуття безмежного простору не залишало Лонга. Його навіть не пригнічувала згадка про те, що заборона виловлювати контейнери була зумовлена вимогою Землі ощадити воду, а отже, в першу чергу, обмежити її видачу на космічні польоти.

Дах проспекту був пофарбований світною ясно-блакитною барвою. Спроба старомодної імітації земного неба, подумав Тед. Вітрини крамниць, прорізуючи стіни, водночас їх освітлювали.

Звідкілясь, перекриваючи гул транспорту і кроки перехожих, долинали вибухи — це пробивали в Марсовій корі нові тунелі. Скільки він живе, стільки пам'ятає оті вибухи. За часів його дитинства на місці цієї вулиці була неторкана скельна порода. Місто розросталось і розростатиметься, аби тільки Земля не стала на заваді.

Лонг звернув на поперечну вулицю, значно вужчу і не таку освітлену. Магазинні вітрини змінились тут житловими будинками, чиї фасади були прокреслені рядами ліхтарів. На зміну покупцям і вуличній метушні з'явились статечні перехожі й галасливі дітлахи, що не зважали на заклики матерів іти вечеряти.

В останню мить Лонг згадав про ґречність і зупинився на розі біля водяної крамниці.

— Наповніть! — звернувся він до опасистого продавця, простягаючи йому свою боклагу.

Той відгвинтив ковпачок і зазирнув усередину; тоді злегка трусонув посудиною і, почувши, як там щось булькнуло, весело проказав:

— Не багато зосталося!

— Атож,— погодився Лонг.

Тримаючи шийку боклаги під самісіньким наконечником шланга, крамар стежив, щоб жодна крапля не пролилася мимо. Затуркотів лічильник; продавець закоркував боклагу і, отримавши гроші, подав її Лонгові.

Тепер Лонг з приємністю відчував на своєму стегні вагу наповненої посудини. До сімейного друга не випадало зайти з порожньою боклагою. До нежонатого — ще сяк-так, а сюди незручно.

Він зайшов у 27-й під'їзд, піднявся на кілька сходинок і вже був намірився натиснути на кнопку дзвінка, та так і застиг із піднятою рукою.

З-за дверей долинали голоси. Один із них, жіночий, досить різкий:

— Ти й надалі тягатимеш сюди своїх дружків? Від мене, очевидно, чекають подяки, що примудряються бувати вдома аж два місяці! Як для мене, то вистачить і кількох днів! А там дивись — знову ті утильники!

— Я вже давно нікуди не вилажу,— почувся чоловічий голос.— А зараз мають прийти у справі. Припини, Доро, ради Марса! Ось-ось надійдуть.

Лонг вирішив перечекати, поки подружжя не перейде на нейтральнішу тему.

— Ну то й що! Хай чують! — відрізала Дора.— І щоб комісар ніколи не знімав заборони. Он як!

— А на що житимемо? — розпалився чоловік.— Га? Ну, скажи!

— Знайшов проблему! Ти міг би добре заробляти й тут, на Марсі, як усі нормальні люди. В цьому домі лише я одна "утильна вдова". Так-так, вдова — ось я хто! Але якби ж то справжня вдова, то бодай могла вийти ще раз заміж... Що ти сказав?

— Нічого. Абсолютно нічого.

— Не віднікуйся! Я й так знаю. Так от, Діку Свенсон, слухай мене уважно...

— Я лише сказав,— викрикнув Свенсон,— що тепер мені ясно, чому утильники не одружуються!

— О, то була твоя найбільша помилка! У сусідстві тільки й знають, що співчувати мені й улесливо розпитувати, коли ж бо ти повертаєшся. Господи! І як усе це набридло! Інші десь можуть бути гірничими інженерами, адміністраторами, бурильниками, зрештою! Принаймні жінки бурильників живуть по-людському, і їхні діти не вештаються, як якісь там гультіпаки. А так: що в Пітера є батько, що його немає...

Тут крізь двері прорізався ледь чутний тонкий хлопчачий фальцет, очевидно, із сусідньої кімнати:

— Ма-а-м, а що таке гультіпака?

— Пітере! — Дора підвищила голос: — Ану мерщій за уроки!

— Чи варто заводити подібні розмови при дитині? — озвався стишеним голосом Свенсон.— Що він про мене може подумати?

— Сиди вдома і навчай, що про тебе думати.

— Мам, чуєш? — знову втрутився до розмови Пітер.— Коли я виросту, я теж стану утильником.

Почулися швидкі кроки. На якусь мить запала тиша, а тоді пронизливе:

— Ма-ам, ойо-йой! Відпусти вухо, ай-яй-яй! Ну що я тобі зробив?! — І знову тиша, тільки чути ображене сопіння.

Лонг, скориставшись паузою, рішуче натиснув на кнопку дзвінка.

Свенсон відкрив двері, пригладжуючи обома руками чуприну.

— А, привіт! — приглушено мовив він, а тоді голосніше: — Доро, прийшов Тед! Теде, а де ж Маріо?

— Скоро надійде.

З другої кімнати поспіхом вийшла Дора, маленька смаглява жіночка з кирпатим носом і зачесаними назад ледь сивуватими косами.

— Привіт, Теде! Вечеряли?

— Так, дякую. Може, я невчасно?

— Та ні, ми давно все з'ясували. Хочете кави?

— Що ж, не відмовлюсь.— Тед зняв з пояса боклагу і простяг Дорі.

— Ой, та ви що, навіщо? У нас води вистачає.

— Доро...

— Ну, гаразд.

Вона повернулась на кухню. Крізь прочинені двері Тед мигцем побачив посуд, що лежав у "Секотерзі", безводній мийниці, яка миттю всмоктувала й поглинала жир із брудом. "Однієї унції води досить, щоб вимити начисто вісім квадратних футів посуду. Купуйте СЕКОТЕРГ! Секотерг наш миє і шліфує, і води не потребує..."

В голові забринів знайомий мотив, та Лонг урвав його:

— Як там Піт?

— О, чудово! Вже в четвертому класі. Я, правда, нечасто його бачу... До речі, знаєш, що він бовкнув, коли я з рейсу повернувся? — Синові слова в батьковому переказі звучали як типовий мудрий афоризм мудрого чада.

Задзеленчав дзвінок. Увійшов Маріо Ріос. Насуплений і весь червоний.

Свенсон поспішив йому назустріч.

— Чуєш, Маріо, тільки жодних розмов про контейнери. Дора ніяк не може подарувати тобі того злощасного контейнера, а сьогодні вона взагалі не в гуморі.

— Та кому вони здались? — Ріос скинув підбиту хутром куртку на спинку крісла і сів.

Зайшла Дора і, побачивши нового гостя, видушила з себе посмішку:

— Здоров, Маріо! Для тебе теж каву?

— Ага,— відповів той, автоматично сягнувши по свою боклагу.

— Доро, візьміть воду з моєї боклажки,— озвався Лонг.— Він буде моїм боржником.

— Угу,— підтвердив Ріос.

— Що сталося, Маріо? — спитав Лонг.

— Валяй-валяй,— буркнув Ріос,— скажи, що попереджав мене ще торік, коли виступав отой Хільдер. Ну, чого мовчиш?

Лонг лише здвигнув плечима.

— Ввели ліміт,— провадив далі Ріос.— П'ятнадцять хвилин як оголосили.

— А саме?

— П'ятдесят тисяч тонн води на рейс.

— Що?! — спалахнув Свенсон.— Таж з таким запасом навіть від Марса не відірвешся!

— Отож-бо й воно! Все продумано. Кінець нашим рейсам, гаплик.

З кухні вийшла Дора і поставила на стіл кавник.

— Значить, кінець вашим рейсам? — Вона рішуче сіла. Свенсон зробився геть безпорадний.

— Вводиться ліміт на воду — п'ятдесят тисяч тонн,— сказав Лонг.— Інакше кажучи, наші рейси відпадають.

— Велике діло,— Дора відпила трохи кави, радісно всміхнувшись.— Як на мене, чудова новина! Вам, утильникам, уже давно пора знайти собі якусь путню роботу тут, на Марсі. Так-так, я знаю, що кажу. Все в космосі, і в космосі — хіба це життя?!

— Доро, прошу тебе...— сказав Свенсон. Ріос щось сердито буркнув. Дора звела брови:

— Я всього-на-всього висловила свою думку.

— Ваше право,— сказав Лонг.— Але я хотів би сказати ось що. П'ятдесят тисяч тонн — це лише початок. Ми знаємо, що Земля — принаймні партія Хільдера — хоче зробити собі на цій кампанії політичний капітал. Так що справи наші кепські. Ми мусимо будь-що роздобути воду, а то вони нас зовсім заклюють. Правильно я кажу?

— Безсумнівно,— відказав Свенсон.

— Питання лише — як? Вірно?

— Якщо йдеться лише про те, як дістати воду, то...— Ріос несподівано вибухнув: — Є лише один спосіб, і ви його знаєте. Якщо наземники не дадуть нам води, ми її самі візьмемо. Що ж воно виходить? Вода їм належить лише тому, що колись їхні задрипані діди й прадіди побоялися залишити свою щедру планету. Вода належить усім людям незалежно від того, де вони живуть. Ми теж люди. І отже, теж маємо на неї право.

— І що ж ти пропонуєш? — запитав Лонг.

— Простіше бути не може. На Землі у них океани води. Хіба вони приставлять сторожів на кожну квадратну милю? Ми можемо будь-коли висісти на нічному боці планети, заправити всі контейнери і забратися геть. Невже перешкодять?

— Ще б пак, Маріо, навіть не сумнівайся! Сам ти як знаходиш контейнер за сотню тисяч миль? Шмат металу в неосяжному космосі? За допомогою радара. Чи ти гадаєш, що на Землі їх немає? Чи, може, думаєш, що Земля, як тільки здогадається, що ми цупимо у них воду, не створить радарної сітки, щоб виявити чужопланетні кораблі?

Тут Дора обурено урвала Лонга:

— Слухай, Маріо Ріос, мій чоловік у ваших нальотах участі не братиме. Щоб знову ганятись за тими контейнерами?!

— Якби ж то тільки контейнери,— зауважив Маріо.— Наступного разу вони притиснуть нас на чомусь іншому. Їх треба відразу спинити.

— Хоч би там що, їхня вода нам не потрібна,— відказала Дора.— Тут не Місяць і не Венера. Полярні шапки дають нам досить води. Навіть у квартирах є водогін. У нашому кварталі, наприклад, у всіх.

— На побутові потреби йде найменше,— сказав Лонг.— Води потребують копальні. А як бути з гідропонними водосховищами?

— Так, Доро, як бути з гідропонними басейнами? В них має бути вода. І нам давно пора самим вирощувати справжні овочі й фрукти, аніж сидіти на цій конденсованій гидоті, що її нам постачає Земля.

— Ви тільки послухайте, що він каже! — презирливо кинула Дора.— Що ти тямиш у свіжій городині? Ти ж того й на язиці не мав.

— Я мав на язиці більше, ніж ти думаєш. Пригадуєш, я колись морквину приніс?

— Ну, пригадую. А що в ній такого? Як на мене, добре просмажена протоїжа і смачніша, й корисніша. На гідропоніку підвищують податки, тож вони й узяли собі за моду розводитись про якусь там городину. Та скоро все минеться.

— Я з вами не згоден. Як і минеться, то не так просто,— мовив Лонг. — Хільдер, найпевніше, буде Координатором. Отоді ми вже матимемо. А ще як обмежать постачання продуктів...

— Ну, годі! — вигукнув Ріос.— Що ж нам тоді робити? І тому я наполягаю: воду треба брати!

— А я кажу, що ні. Хіба ти не розумієш, що мислити і діяти отак можуть хіба що земляни, оті наземники. Ти намагаєшся втриматись за пуповину, що єднає Марс із Землею. А іншого шляху ти не бачиш — нашого, Марсіанського?

— Ні, не бачу. Може, підкажеш?

— Тоді слухай. Говорячи про Сонячну систему, що насамперед мається на увазі? Меркурій, Венера, Земля, Місяць, Марс, Фобос і Деймос. Сім небесних тіл. От і все.

По суті, вони не становлять і одного відсотка Сонячної системи. Ми, марсіани, найближче до тих решти дев'яноста дев'яти відсотків. А там, по той бік Марса, далі від Сонця, води хоч відбавляй.

Усі, приголомшені, втупились у нього.

Свенсон непевно запитав:

— Ти маєш на увазі крижані оболонки на Юпітері та Сатурні?

— Не тільки їх. Але й це вода, хіба ні? Шар у тисячу миль завтовшки — це немало.

— Але ж він весь укритий аміаком чи ще там чимось? — запитав Свенсон.— Окрім того, ми не можемо сідати на великі планети.

— Знаю, але я мав на думці інше. У космосі не лише великі планети, є ще астероїди, супутники. Наприклад, Веста, астероїд у двісті миль діаметром, і майже суцільний шмат криги. Один із місяців Сатурна теж. Що на це скажете?

— Ти що, Теде, ніколи не літав у космосі? — запитав Ріос.

— Як це не літав! Що за питання!

— Літати літав, а говориш, як наземник. Про відстані ти подумав? Від Марса до найближчого астероїда десь сто двадцять мільйонів миль. Тобто вдвічі далі, ніж від Марса до Венери. А навіть цю відстань жоден лайнер не долає без зупинок, як не на Землі, то на Місяці. Та й взагалі, скільки, на твою думку, людина здатна пробути в космосі?

— Ну, не знаю. А ти як гадаєш?

— Ти все сам чудово знаєш, і нічого прикидатись. Максимум шість місяців. У будь-якому довіднику так написано. А як застрягнеш надовше, то можеш відразу прямим ходом до психіатра. Хіба ні, Діку?

Свенсон кивнув.

— І це лише астероїди,— провадив Ріос.— Від Марса до Юпітера триста тридцять мільйонів миль, до Сатурна — сімсот мільйонів. Хто зуміє подолати таку відстань? Припустімо, ти набрав звичайну середню швидкість або, скажімо для точності, розігнався до двохсот тисяч миль на годину. На це піде... гм, враховуючи час на прискорення і гальмування, шість-сім місяців до Юпітера і десь з рік — до Сатурна. Звичайно, теоретично, розігнатися можна, але де ти візьмеш для цього воду?

— Ух ти! — писнуло з-під замурзаного носа.— Сатурн! — Очі в хлопчика заокруглились.

Дора притьмом обернулась.

— Пітере, ану марш до себе!

— Ну, ма-ам!

— Не мамкай! — Вона хотіла було встати, та Пітера мов язиком злизало.

— Доро, може б, ти трохи посиділа з ним? — втрутився Свенсон.— Чи ж йому там уроки в голові, коли тут такі розмови?

Дора сердито пирхнула і навіть не ворухнулась.

— Нікуди я звідси не піду, поки не взнаю, що затіяв Лонг. Але кажу вам відразу: все це мені дуже не до вподоби.

— Гаразд,— схвильовано відповів Свенсон,— не будемо про Юпітер і Сатурн. Я певен, Тед на них і не розраховує. А якщо взяти Весту? Туди летіти десять-дванадцять тижнів та ще стільки ж назад. Двісті миль у діаметрі — це ж чотири мільйони кубічних миль криги!

— Ну то й що? — здивувався Ріос.— А що ми робитимемо на Весті: встановимо техніку й добуватимемо кригу? Ти уявляєш, скільки це забере часу?

— Я, власне, мав на увазі Сатурн,— урвав суперечку Лонг.

— Я йому знай товчу, що до Сатурна сімсот мільйонів миль, а він усе своєї!— вибухнув Ріос.

— Стривай, Маріо,— сказав Лонг.— А звідки ти взяв, що в космосі можна витримати тільки шість місяців?

— Та це, хай йому всячина, всім відомо.

— З "Порадника по космічних польотах", укладеного вченими Землі на підставі практичного досвіду земних пілотів і космонавтів. Ти й досі мислиш, як землянин, а не марсіанин.

— Марсіанин, врешті-решт, теж людина.

— Ну як можна бути таким сліпим? Скільки разів кожен із вас перебував у космосі понад шість місяців, га?

— Е, то зовсім інше,— заперечив Ріос.

— Тому що ви марсіани? Тому що ви утильники-професіонали?

— Одне діло, коли ти в далекому рейсі, і зовсім інше, коли ти в будь-який момент можеш повернутися на Марс.

— До чого, власне, ви не дуже й прагнете. Ось, до чого я веду. У землян гігантські кораблі з відеотеками, з екіпажем у п'ятнадцять чоловік, пасажири. Однак вони витримують у космосі тільки шість місяців. У марсіанських утильників космоліт на дві каюти і лише один напарник. Однак ми здатні пробути в космосі значно більше.

Дора не витримала:

— Ви, я бачу, збираєтеся простирчати на кораблі цілий рік і махнути на Сатурн.

— А чом би й ні? — знизав плечима Лонг.— Запросто. Хіба ви не знаєте: що можемо ми, того не можуть земляни. Вони живуть у природному світі, мають відкрите небо, свіжий харч, повітря і води досхочу. Тому, опинившись на кораблі; вони дуже гостро відчувають зміну. Через те шість місяців у космосі — їхня межа. У нас, марсіан, знов-таки, інакше. Все своє життя ми проводимо на кораблі. Бо ж Марс не що інше, як корабель-велетень завдовжки в чотири з половиною тисячі миль з крихітним приміщенням на п'ятдесят тисяч чоловік. Ми ж тут узаперті, немов на кораблі: дихаємо завезеним повітрям, п'ємо завезену воду, яку тільки те й робимо, що очищуємо; їмо те, що їдять на кораблі.

Як бачите, тут у нас усе знайоме й звичне, тому, в разі потреби, ми здатні пробути в космосі навіть понад рік.

— Дік теж? — поцікавилася Дора.

— Будь-хто з нас.

— Е, ні! Тільки не він. То хіба що ви, Лонге, чи той злодюжка Маріо, що зазіхає на чужі контейнери, можете, на превелику собі втіху, швендяти бозна-де цілий рік. Ви неодружені — а в Діка сім'я. У нього жінка, син, і з нього досить. Він собі й на Марсі щось знайде. До речі, мої любі, а що як на Сатурні ви не знайдете води? Як ви тоді зумієте повернутись? Навіть, коли води ще вам вистачить, то продукти вже точно вийдуть. Попридумують же...

— Ви неправі,— сухо мовив Лонг.— А тепер послухайте. Я все добре обміркував і навіть мав розмову з комісаром Сенковим. Він допоможе. Але нам потрібні кораблі і люди. Де їх узяти? Я ще новачок, мене ніхто й слухати не стане. А ви — ветерани, вас знають і з вами рахуються. Самі ви можете й не летіти, але якби ви підтримали мене і знайшли добровольців...

— Передусім,— сердито буркнув Ріос,— треба багато чого з'ясувати. Ну, гаразд, дістанемося ми до Сатурна. А де ж там та вода!

О, в цьому й уся принада. Саме через те нам потрібен Сатурн. Хода там прямо в космосі літає і чекає, щоб її забрали.

5

Коли Геміш Сенков прибув на Марс, корінних жителів тут іще не було. А тепер число марсіан третього покоління, чиї діди народилися на Марсі, сягнуло за двісті. Коли він, ще хлопчаком, прилетів на Марс, тут була лише купка розкиданих космольотів, з'єднаних між собою

підземними тунелями. Рік за роком спостерігав він, як розростаються будівлі, зариваючись углиб і витикаючи тупі носи в розріджену, непридатну для дихання атмосферу. На його очах з'являлись велетенські сховища, які поглинали цілі космольоти з усім їхнім вантажем. На його очах з нічого виростали шахти, лишаючи на Марсовій корі здоровенні виїмки. А тим часом населення Марса виросло з п'ятдесяти до п'ятдесяти тисяч.

Від усіх численних спогадів, навіяних цим землянином, він почував себе зовсім старим. Гість воскресив у лого пам'яті мозаїку давно призабутих картин теплого і затишного світу, благодатного і ніжного, немов материнське лоно.

Здавалось, ніби землянин щойно відірвався від того лона. Не дуже високий і не дуже худий, швидше — в тілі. Темне, ледь хвилясте волосся, чепурні вусики, чисто вимита шкіра. Вбраний у стильний одяг з пластику, свіжий і акуратний.

Убрання Сенкова було марсіанського виробництва, добротне й охайне, але геть старомодне. Він мав порізане зморшками суворе обличчя і сиве, аж біле, волосся, а коли говорив, борлак йому злегка посіпувався.

Землянина звали Майрон Дигбі. Він був член Генеральної Асамблеї Землі. Сенков був комісар Марса.

— Для нас це відчутний удар,— мовив Сенков.

— Як і для більшості з нас, комісаре.

— Гм, щось я не зовсім розумію. Я, звісно, не прагну вдавати, ніби розуміюсь на земних справах тільки через те, що народився там. На Марсі жити тяжко, і ви мусите це зрозуміти. Значний простір на кораблі займає вода, харчі й сировина, що забезпечує нам фізичне існування.

Для книжок і нових кінофільмів місця практично не лишається. Навіть відеопрограми до нас не доходять, хіба що в період Місячного протистояння. Але й тоді мало хто має час їх дивитись. Ми щотижня отримуємо звіт від агентства "Міжпланетна преса", хоч у мене, як правило, немає часу уважно його проглянути. Називайте нас провінціалами — хай так,— однак за подібних обставин ми лише безпорадно перезираємося.

— Ви хочете сказати,— обачно почав Дигбі,— що на Марсі ніхто не чув про кампанію Хільдера по боротьбі з марнотратством?

— Ну, не зовсім так... Є тут один молодий утильник, син мого покійного друга — у космосі загинув.— Сенков пошкріб за вухом, добираючи слова.— Так от, цей хлопчина захопився дослідженням історії Землі та її проблемами і щоразу, виходячи в рейс, ловив відеопередачі, тож і почув того Хільдера, наскільки я зрозумів, його першу промову. Хлопчина прийшов до мене й усе розповів. І хоч я його всерйоз не сприйняв, проте якийсь час таки стежив за фільмами "Міжпланетної Преси", але про Хільдера вже майже не згадувалось, за винятком поодиноких випадків, що виставляли його якимось диваком.

— Так, комісаре, усе це спершу дійсно скидалося на жарт.

Сенков простяг у бік столу свої довжелезні ноги і заклав одна на одну.

— Та воно й тепер більше на жарт схоже,—мовив він.— Чим він мотивує? Ну, використовуємо ми воду. А цифри? Він не поцікавився ними? Ось вони, всі у мене — попросив, щоб приготували перед вашою комісією. Земля, як бачимо, має чотириста мільйонів кубічних миль води в океанах. А кожна кубічна миля важить чотири з половиною мільярди тонн. Це немало. Дещо з цієї маси ми таки втрачаємо в космічних польотах. Однак більша частина води викидається в межах земного гравітаційного поля, тобто вона практично повертається назад в океани.

Хільдер цього не враховує, заявляючи, що на кожен політ витрачається мільйон тонн води. Явна брехня! І до ста тисяч не дотягне.

Тепер, припустімо, щороку нам випадає здійснювати п'ятдесят тисяч польотів, чого, звісно, не буває,— й півтори тисячі не назбирається. Та хай буде п'ятдесят тисяч. Допускаю, що з часом їхня кількість зросте. Тоді у космос щороку викидатиметься кубічна миля води. А це означає, що через мільйон років Земля не втратить і відсотка своїх водних запасів.

Дигбі розвів руками:

— Комісаре, "Міжпланетні сплави" у своїй кампанії проти Хільдера керувались подібними цифрами. Але хіба переборешмогутню емоційну силу холодними розрахунками! Цей Хільдер ще й словечко яке пустив у хід — "марнотратники"! Поступово він надав йому ще й кримінального відтінку: банда захланних негідників, що живе сьогоднішнім днем, грабує Землю задля власної користі! Урядові він закинув, що кожний другий там саме такий. Асамблею звинуватив у тому, що вона їм підкоряється, а пресі докоряє, що та їм прислуговує. На жаль, для простих людей усе це не виглядає безглуздим. Надто добре вони знають, що може зробити з земними ресурсами людська жадоба. Вони знають, наприклад, що сталося з нафтою в Смутні Часи і як було знищено орний шар грунту.

Під час засухи, фермер і не подумає, що кількість води, витрачена в космічних польотах, це краплина проти її загальних запасів. Хільдер знайшов йому винуватця — найсолодшу втіху для потерпілого. І той не відмовиться від неї заради якихось там цифр.

— Оцього я, власне, й не второпаю,— сказав Сенков.— Мабуть, через те, що я не обізнаний з багатьма нюансами. Але хіба Землю населяють самі лише спраглі фермери? Наскільки я зрозумів з усіх тих звітів, у Хільдера не так уже й багато прибічників. З якого це дива кілька

фермерів і якісь схиблені авантюристи мають указувати Землі, що робити?

— Та тому, комісаре, що є таке поняття, як потривожене благополуччя. Сталеливарна промисловість помічає, що ера космічних польотів чимраз більше потребує сплавів легких металів, які виключають залізо. Різноманітні профспілки гірничників стурбовані позаземною конкуренцією. Кожний землянин, якому не стає алюмінію на власну будівлю, певен, що весь алюміній іде на Марс. Я знаю одного професора-археолога, який підтримує Хільдера лише тому, що уряд не дає йому дотацій на розкопки. Він свято переконаний, що всі державні кошти йдуть на реактивні дослідження і космічну медицину, і, звісно, страшенно обурюється.

— Я бачу,— зауважив Сенков,— що земляни мало чим відрізняються від нас, марсіан. А Генеральна Асамблея? Чи й вона на повідку в Хільдера?

Дигбі кисло всміхнувся.

— В політиці не так уже й приємно копатися. Хільдер вніс законопроект про організацію комісії для дослідження зайвих витрат у космічних польотах. Мабуть, три четвертих, а то й більше. Генеральної Асамблеї були проти законопроекту як проти нестерпного і нездорового прояву бюрократії, яким він, власне, і є. Але, з другого боку, який законодавець відкрито виступить проти розслідування рядових випадків марнотратства? Ще може створитися враження, ніби він сам чогось боїться або щось приховує, а ще, чого доброго, має з того марнотратства якийсь зиск. Хільдера ніщо не стримує висувати подібні звинувачення. Правдиві чи ні, а при наступних виборах вони можуть суттєво вплинути на рішення виборців. Законопроект прийняли.

Тоді постало питання, кого висунути в члени комісії. Супротивники Хільдера ухилились від членства, щоб не приймати надалі компромісних

рішень. Чим далі від Хільдера, тим менше шансів потрапити під його приціл. Як наслідок, з усіх членів комісії я — єдиний відвертий супротивник Хільдера, що, найвірогідніше, кінчиться моєю відставкою при наступних виборах.

— Що було б дуже прикро,— сказав Сенков.— Схоже, що у Марса не так уже й багато друзів, як гадалось. І нам зовсім не хотілось би втратити ще одного. Але, якщо Хільдер отримає більшість голосів, то що він, власне, збирається робити?

— Як на мене, то це ясно, як білий день,— заявив Дигбі.— Він прагне зайняти пост Всесвітнього Координатора.

— Ви гадаєте, йому це вдасться?

— Коли ніщо його не зупинить.

— І тоді він припинить свою кампанію?

— Важко сказати. Я не знаю, що він там міркує, але, як хочете знати мою думку, він не зможе відмовитись від цієї кампанії і зберегти при цьому свою популярність, яка й так уже захиталася.

Сенков почухав шию.

— Ясно. В такому разі порадьте, що нам, простим марсіанам, робити. Ви обізнані з ситуацією, знаєте те, чого не знаємо ми. Тож, будьте ласкаві, порадьте.

Дигбі підвівся і підійшов до вікна, виглянув. Його погляд упав на низьке склепіння сусідніх будівель, на червону, скелясту, зовсім безживну пустелю, що розділяла їх; на багряне небо і скулене сонце. Не повертаючи голови, він запитав:

— Невже вам подобається тут жити?

Сенков усміхнувся:

— Більшість марсіан просто не знає іншого світу. Не виключено, що Земля може навіть здатись їм якоюсь недоладною і незвичною.

— Але невже вони не змогли б призвичаїтись? Після Марса Землю не можна не сподобати. Хіба ваші люди не захочуть відчути, як добре жити під відкритим небом, дихати свіжим повітрям? Адже ви самі жили на Землі й пам'ятаєте, яка вона.

— Щось таке пригадую. Однак це важко пояснити. Земля просто собі існує. Вона підходить людям, і люди підходять їй. Люди сприймають Землю такою, як вона є. З Марсом інакше. Він іще необжитий, не підходить людям, і ті змушені його переробляти. Вони будують світ, а не приймають його викінченим. Марс іще далекий до досконалості, однак ми його невпинно будуємо, і коли дійдемо до фінішу, матимемо те, що хотіли. Яке це дивовижне відчуття — усвідомлювати, що будуємо світ. Після такого на Землі можна просто занудьгувати.

— Але я певен,— заперечив Дигбі,— що пересічний марсіанин далеко не філософ, щоб задовольнятися таким неймовірно тяжким життям в ім'я майбутнього, за сотні поколінь.

— Не зовсім так,— Сенков заклав праву ногу на ліве коліно і, погладжуючи щиколоток, провадив далі: — Як я вже казав, марсіани багато в чому схожі на землян, тобто вони звичайні люди, не такі вже й охочі до філософії. І все-таки жити у світі, що виростає у тебе прямо на очах,— однаково, думаєш ти про це чи ні,— щось та значить.

Мій батько попервах часто писав мені на Марс. Усе своє життя він служив бухгалтером. Коли він помер. Земля була майже такою самою, як і за його дитинства та юності. Він не помічав жодних змін довкола

себе: так і коротав день за днем, що були схожі один на один, мов дві краплі води.

На Марсі все інакше. Щодня щось відбувається: розростається місто, вентиляційна система отримує нову порцію живлення, від полюсів протягують водогін. А оце зараз ми плануємо організувати власну асоціацію кінохроніки і назвемо її "Марсіанська преса". Якщо ви ніколи не жили серед речей, що виростають на очах, вам не зрозуміти, як це чудово. Так, шановний, Марс суворий і жорсткий, і Земля має значно більше вигод. Але мені здається, якби наших хлопців забрали на Землю, вони б там не були щасливі. Більшість із них напевно б почувалися чужими й загубленими, але так і не зрозуміли б чому. Боюсь, мало хто з них зумів би освоїтись на Землі.

Дигбі відвернувся від вікна. Гладенька рожева шкіра на його чолі взялася зморшками.

— В такому разі, комісаре, мені вас дуже шкода. Усіх вас.

— Чому?

— Бо я не вірю, що марсіани зможуть тут чимось зарадити. Так само, як і люди Місяця чи Венери. Це трапиться не сьогодні і, мабуть, не за рік і не за два, а то й не за п'ять, але в недалекому майбутньому всім вам доведеться повернутись на Землю, якщо тільки...

Сиві брови Сенкова зависли низько над очима.

— Ну?!

— ...якщо тільки ви не знайдете для себе нового джерела енергії.

— На що надії зовсім мало,— похитав головою Сенков.

— Так, небагато.

— І ви вважаєте, що то єдиний шанс?

— Безумовно.

Дигбі пішов, а Сенков іще довго сидів, утуиавшись у порожнечу. Тоді набрав номер місцевого відеозв'язку, і за якусь мить на екрані з'явилось обличчя Тедж Лонга.

— Твоя правда, синку,— сказав Сенков.— Вони нічого не можуть вдіяти. Виходу не бачать навіть ті, що за нас. Як же ти взнав?

— Комісаре, якби ви почитали про Смутні Часи, особливо про XX століття, то вже б нічому в політиці не здивувались.

— Що ж, можливо, синку. Принаймні Дигбі співчуває нам, щиро співчуває, але не більше. Він каже, що нам таки доведеться залишити Марс... або ж знайти нове джерело води, хоч сам він у це не вірить.

— А ви, комісаре, вірите?!

— Вірю, синку... Але це такий ризик...

— Якщо я знайду кількох добровольців, то вже буде наша справа.

— Як там твої успіхи?

— Декого вже перетягнув на свій бік. Маріо Ріоса, наприклад, а він, як ви знаєте, один з найкращих.

— Отож-бо й воно: добровольцями будуть наші найкращі люди. І саме таких маємо відпускати!

— Якщо ми повернемось, увесь ризик виправданий.

— Якщо! Слово, бач, яке. Тут варто сім разів відміряти.

— Але ж і діло варте заходу.

Гаразд, я ж обіцяв, що коли Земля не допоможе нам, водосховища Фобоса дадуть вам стільки води, скільки треба буде. Ну, щасти вам!

6

На відстані в півмільйона миль над Сатурном Маріо Ріос, вколисаний ширянням, солодко спав. Пробуджувався поволі і ще якийсь час, самотній у своєму скафандрі, рахував зірки та подумки креслив між ними шлях.

У перші тижні все було, як під час звичайного рейсу, лише муляло відчуття, що кожна хвилина віддаляла їх від людства ще на тисячу миль. Радість була затьмарена.

Минаючи Пояс астероїдів, вони полетіли по крутій кривій, щоб вийти з площини екліптики. Цей маневр забрав багато води і, мабуть, не був такий уже необхідний. Бо хоча десятки тисяч маленьких світів на фотознімках двомірної проекції схожі на густий рій комах, насправді вони розкидані так рідко в квадрильйонах кубічних миль, які охоплює їхня загальна орбіта, що зіткнення можливе тільки через якийсь безглуздий випадок. Хтось вирахував відсоток імовірності зіткнення з небезпечним для корабля об'єктом, а що той виявився зовсім незначний, то екіпаж не міг опертися спокусі вільно поширяти в космосі.

Дні безупинно тягнулись один за одним, космос був чистий, і якось сама собою зродилася думка, що стежити за приладами корабля може й одна людина.

Найвідчайдушніший вийшов у відкритий космос хвилин на п'ятнадцять. Уже другий пробув там з півгодини. До того часу як Пояс астероїдів лишився далеко позаду, кожний член екіпажу побував у відкритому просторі, зависаючи на кінчику троса. А робилося це дуже просто. Трос — один з тих, якими орудують у кінці польоту,— закріплювався магнітом з обох кінців: один — до скафандра, а другий — до поверхні корабля. Якусь мить електромагніти черевиків тримають вас на металевій обшивці, потім ви вимикаєте їх і злегка напружуєте м'язи. Мало-помалу ви відриваєтеся від корабля, і його велетенська маса ще повільніше відходить униз на пропорційно коротшу відстань. І — о диво! — втративши відчуття власного тіла, ви починаєте ширяти в поцяткованій густій темряві. Якщо корабель відійшов від вас на значну відстань, ви злегка стискуєте трос долонею в рукавичці. Схопите занадто міцно — і ви попливете до корабля, а корабель до вас. Коли ж стиснете в міру, тертя зупинить вас. Оскільки швидкість вашого руху дорівнює швидкості руху корабля, він здається нерухомим, неначе намальований на якомусь неймовірному тлі. Між вами і кораблем кільцями звивається трос, якого жодна сила не примусить розпрямитись.

Вашому зорові відкривається лише половина корабля. Вона освітлена тьмяним сонцем, та все ж заяскравим, щоб дивитися на нього без надійного захисту поляризованого фільтра гермошолома. Друга половина корабля невидима — чорне на чорному.

Космос оточує вас кільцем, і все те схоже на сон. У скафандрі тепло, повітря в ньому автоматично очищується, їжа й напої містяться в спеціальних пристроях, і ви посмоктуєте їх, майже не повертаючи голови. Та понад усе — розкішне, блаженне почуття невагомості.

Ще ніколи в житті ви не почувалися так добре. Дні вже не тягнуться до безконечності, вони вже не такі довгі, їх замало.

Орбіту Юпітера перетяли десь у тридцяти градусах від його положення на той час. Протягом багатьох місяців він був для

космонавтів найяскравішим небесним тілом, якщо не враховувати яскравої білої горошинки, на яку обернулося Сонце. Коли найближче підійшли до Юпітера, дехто навіть з певністю заявив, ніби розрізняє кульку, вищерблену з одного боку нічною тінню. Через кілька місяців кулька згасла, і натомість з'явилася нова, що невпинно розросталась, поки не стала яскравішою за Юпітер. То був Сатурн — спершу блискітка, а згодом сяюча овальна пляма. ("Чому овальна?" — запитав хтось. Відповідь не забарилася: "Та то ж кільця!" Ще б пак!)

Ніхто з них не упустив нагоди поширяти в космосі і поспостерігати за Сатурном.

("Гей ти, вертайся! Зараз твоя вахта!" — "Моя вахта? У мене ще п'ятнадцять хвилин".— "Які п'ятнадцять?! Переведи на місце стрілку! Хіба не я позичив тобі вчора двадцять хвилин?" — "Та ти своїй бабусі і двох не позичив би!" — "Вертай, чортяко, я все одно виходжу".— "Гаразд, іду вже, йду. Стільки галасу через якусь нікчемну хвилину". Але жодна сварка не сприймалася всерйоз. Тут було аж надто вже добре).

Сатурн виростав, він зрівнявся розмірами з Сонцем і переріс його. Кільця, розташовані майже під прямим кутом до траєкторії польоту, велично оточили планету, що затіняла лише частину з них. З кожним днем кільця розкидалися дедалі ширше, одночасно звужуючись, у міру того як зменшувався кут їхнього нахилу.

Наче яскраві світлячки, з'явилися на небі найбільші місяці Сатурна.

Маріо Ріос зрадів, що прокинувся і може знову милуватись космічним краєвидом.

Сатурн — увесь в оранжевих смугах — закривав півнеба. Праворуч майже чверть світила була наче відрізана нічним покровом. Дві круглі цятки на яскравій поверхні були тінями двох місяців. Ріос оглянувся через ліве плече (його тіло подалося трохи вправо, зберігаючи кутову

кількість швидкості) — ліворуч і позаду його іскрилося білим діамантом Сонце.

Ріос замилувався кільцями. Ліворуч вони виринали з-за Сатурна щільною, яскравою жовтогарячою потрійною смугою. Праворуч заходили в нічну темряву і через те здавалися ближчими і ширшими. Наближаючись, вони ширшали, немов блискотливий розтруб горна, потім блідли, і тоді починало здаватись, що вони розростаються до безконечності і раптом зникають.

Там, де перебували кораблі утильників, усередині зовнішнього кільця, біля самого краю, кільця розпадалися, прибираючі свого натурального вигляду: ілюзорні суцільні світлові смуги ставали феноменальним скупченням твердих уламків.

Миль за двадцять від Ріоса, вірніше, прямо під його ногами, був один з таких уламків. Він скидався на здоровенну пляму, яка порушувала симетрію космосу і три чверті якої були освітлені й наче ножем відрізані від решти нічною тінню. Віддалік виблискували розпорошені уламки, вони тьмяніли і згущувались, поки знову не зливалися в кільця.

Уламки були нерухомі. Але то тільки так здавалося, оскільки кораблі рухались довкола Сатурна по тій самій орбіті, що й зовнішній край кілець.

Напередодні Ріос з двома десятками своїх товаришів працював на найближчому уламку. Взавтра знову працюватиме там.

А сьогодні він ширяє в космосі.

— Маріо? — запитливо пролунало в його навушниках. Маріо на мить охопило роздратування. Хай йому всячина, так хотілося побути на самоті.

— Слухаю,— муркнув він.

— Я так і думав, що це твій корабель. Як ти там?

— Прекрасно. Це ти, Теде?

— Я,— відказав Лонг.

— Якісь неполадки на уламку?

— Та ні, просто вийшов поширяти.

— Невже й тобі захотілося?

— Часом і мене вабить. Красота яка, га?

— Атож! — погодився Ріос.

— Знаєш, у книжках землян...

— Ти маєш на увазі наземників? — Ріос позіхнув і зауважив, що йому не вдалося вимовити слово "наземник" з належною зневагою.

— ...мені траплялося читати, як люди лежать на траві,— вів далі Лонг,— це така зелена штуковина на зразок паперових смужок, якими вкритий там увесь грунт,— лежать і дивляться в блакить, а по небу пропливають сиві хмарки. Ти, мабуть, сам бачив у відеофільмах?

— Бачив, але мені не сподобалося... Від того лежання і нежить схопити недовго.

— Наскільки мені відомо, трава зовсім не холодна. Врешті-решт, Земля дуже близько від Сонця і, кажуть, її атмосфера досить щільна,

щоб утримувати тепло. Правда, сам я нізащо не хотів би опинитися під відкритим небом в одному одязі. Але їм це, здається, до вподоби.

— Усі наземники схиблені!

— Там ще описуються дерева — це такі здоровенні бурі стеблини, і вітер, тобто повітряні рухи.

— Ти маєш на увазі протяги? То хай вони ними самі тішаться.

— Не в тім річ. Просто дуже вже все це гарно в них описано, з почуттям. Та я часто замислювався: на що воно справді схоже, це відчуття? Чи судилося мені коли-небудь його зазнати, а чи воно привілей самих землян? І я не раз ловив себе на думці, що мені бракує чогось дуже важливого. Тепер я знаю, чого саме. Ось цього безмежного спокою в центрі пойнятого красою Всесвіту!

— Їх би це навряд чи привабило,— відказав Ріос.— Отих твоїх наземників. Надто вже вони звикли до свого нікчемного крихітного світу, щоб зрозуміти, як гарно ширяти в космосі й милуватися на Сатурн.

Зробивши легкий рух, він почав розмірено погойдуватися туди-сюди.

— Атож,— погодився Лонг,— і я так думаю. Вони раби своєї планети. І навіть, як переберуться на Марс, по-справжньому розкріпачаться лише їхні діти. Коли-небудь збудують зорельоти — незбагненно величезні кораблі на тисячі чоловік, що десятиліттями, а то й століттями існуватимуть як замкнені системи. Людство розселиться по всій Галактиці, але людям доведеться все своє життя проводити на борту корабля, аж поки не винайдуть нових способів міжзоряних польотів. Так що Всесвіт колонізують не земляни, наміцно прив'язані до своєї планети, а ми, марсіани.

Це неминуче. Так повинно бути. Такий Марсіанський шлях.

Але Ріос не відповів. Він знову задрімав, лагідно погойдуючись уві сні, за півмільйона миль над Сатурном.

7

Робота на уламку виявилася зворотною стороною медалі. Спокій, вільне ширяння в просторі — про це не було й мови. Правда, лишалася невагомість, але за нових обставин вона з райського блаженства перетворилася на тортури. Спробуйте-но попрацювати із звичайним стаціонарним тепловим випромінювачем, якого, незважаючи на те що він був шість футів заввишки й завширшки і складався майже з суцільного металу, можна було легко підняти, бо тут він важив лічені грами. Та оскільки інерція його нітрохи не зменшилася, досить було з необережності штовхнути його надто різко, і він спокійнісінько рухався далі й тягнув вас за собою. Тоді доводилося вмикати штучне гравітаційне поле скафандра й шубовстати вниз.

Керальський, необережно завищивши штучне поле, опустився разом з опромінювачем так різко, що йому перебило щиколоток. То був перший нещасливий випадок за всю експедицію.

Ріос безугавно лаявся. Його все поривало витерти піт з чола. Але металева рукавиця лише клацала об силіконовий шолом, лунко відлунюючись у скафандрі. Висушувачі всередині скафандра, працюючи безперервно, всмоктували вологу і, звичайно, регенерували її з допомогою іонообмінної рідини, а потім, відновивши потрібну кількість солі, зливали в спеціальний резервуар.

— А бодай йому! — гарикнув Ріос.— Чекай, поки я не скажу, чуєш?

В його навушниках задеренчав голос Свенсона:

— Скільки я ще маю тут сидіти?

— Поки не скажу,— відрубав Ріос.

Він збільшив поле штучної гравітації і трохи підняв випромінювач. Тоді послабив поле, переконавшись наперед, що випромінювач ще кілька хвилин залишатиметься на місці, навіть якщо його не тримати. Відкинувши ногою трос, що тягся за близький "обрій" до невидного звідси джерела енергії, він увімкнув випромінювач.

Речовина, з якої складався уламок, закипіла під тепловим променем і стала щезати. Краї величезної западини, яку він сам видовбав, розтоплюючись, робилися дедалі круглішими.

— Розпочинай! — гукнув Ріос.

Корабель зі Свенсоном завис майже над головою в Ріоса.

— Все гаразд? — запитав Свенсон.

— Та ж кажу тобі, давай!

З переднього сопла корабля вихопився слабкий струмінь пари; корабель повільно став опускатися на уламок. Ще один струмінь — і корабель перестало заносити вбік. Тепер він опускався рівно. Третій — з корми, і його рух зробився майже непомітний.

Ріос напружено спостерігав.

— Давай, давай! Тепер вийде. Не бійся!

Корма зайшла в западину, майже цілком заповнивши отвір. Роздуте черево корабля все більше наближалося до її країв. Почувся скрегіт — космоліт здригнувся й завмер.

Тепер уже лайкою зайшовся Свенсон.

— Не входить!

Ріос спересердя відшпурнув випромінювач, а сам шугонув угору. Випромінювач зняв цілі хмари білого кристалічного пороху, як і Ріос, коли він повернувся, ввімкнувши поле штучного тяжіння.

— Ти криво зайшов! Ти, вайло наземне!

— Я зайшов точно! Ти, свиняче рило!

Звернені назад бокові сопла корабля випустили струмені пари, і Ріос відскочив убік. Корабель, дряпаючи боки, видобувся з ями і злетів угору на півмилі, перш ніж передні сопла, запрацювавши, зупинили його.

— Ще раз, і ми позриваємо з обшивки півдюжини плит,— різко зауважив Свенсон.— Зроби нарешті все як слід!

— За мною не стане, не хвилюйся. Дивись, аби ти зайшов правильно.

Ріос підскочив і злетів метрів на триста, щоб глянути на западину зверху. Борозни, що їх залишив на її стінках корабель, звідси було добре видно. Найбільше їх було в одному місці, десь посередині. Зараз він це познімає.

Стіни почали плавитися під полум'ям випромінювача. Через півгодини корабель акуратно ввійшов у западину. Надягнувши скафандр, Свенсон попрямував до Ріоса.

— Хочеш, я простежу за вмороженням, а ти вертайся на корабель і скинь скафандр.

— Дякую, але я волію тут посидіти. Подивлюся на Сатурн.

Він присів на край виїмки. Між ним і корпусом корабля було футів шість. Подекуди зазор звужувався до двох футів, а місцями становив лише кілька дюймів. Вручну краще й не зробиш. Тепер залишалося обережно розтопити кригу, щоб вода замерзала між стінками виїмки і корпусом космольота.

Тим часом чимала брила Сатурна повільно сповзала за обрій.

— Скільки ще кораблів зосталося вбудувати? — запитав Ріос.

— Востаннє казали — одинадцять. У нас уже порядок. Значить, лише десять. З тих, що вже стали на місце, семеро вморожено, два чи три демонтовано.

— Бачу, справа посувається.

— Роботи ще вистачає,— заперечив Свенсон.— Ще ж треба поставити двигуни з другого боку. А троси, а силова проводка? Часом мене бере сумнів, чи дамо собі раду з усім цим. Коли ми летіли сюди, це мене мало турбувало. А оце зараз сиджу собі в рубці і знай повторюю: "Ну все, нічого в нас не вийде. Застрягнемо тут із оцим Сатурном над головою і поздихаємо з голоду". У мене таке відчуття...

Проте він так і не сказав, що відчуває. Просто сидів і мовчав.

— Ти щось забагато став думати,— зауважив Ріос.

— Тобі що? — відповів Свенсон.— Мені от Пітер і Дора ніяк з голови не виходять.

— Чого раптом? Адже вона пустила тебе в політ, хіба ні? Комісар побалакав з нею про патріотизм, про те, як ти станеш героєм, будеш забезпечений на все життя. І вона здалася. Адже ти не ввився потайці, як Адамс.

— У Адамса зовсім інше. Ту його жінку треба було прикінчити, як тільки вона на світ народилась. Ну й відьма! І є ж такі, що чоловіка живцем поїдають. Не пускала, бачте, А сама, либонь, тільки й чекає, щоб він не повернувся і щоб їй за нього призначили пенсію.

— А чого ж ти гризешся? Дора ж тебе чекає. Свенсон понурився.

— Я завжди поводився з нею, як остання свиня.

— Наскільки мені відомо, ти віддавав їй усю зарплату. Від мене жодна жінка того б не мала. Що заслужила, те й отримуй, і ні цента більше!

— Річ не в грошах. Я тут мимоволі почав замислюватись. Жінка потребує друга, а дитина — батька. А що я роблю тут?

— Робиш усе потрібне, щоб якнайшвидше повернутися додому.

— Ех, нічого ти не розумієш!

8

Тед Лонг брів по нерівній поверхні уламка. Душу скувала така ж крига, як і та, по якій ступав. На Марсі всі розрахунки здавалися йому беззаперечними, але то був Марс. Він усе обміркував ретельно і проаналізував доцільність кожного кроку. Він і зараз добре пам'ятав хід своїх роздумів. Щоб зрушити тонну маси корабля, не конче потрібна аж тонна води. Тут не маса рівнялася масі, а добуток маси на швидкість — добутку маси на швидкість. Іншими словами, цілком однаково, чи

викинути тонну води з швидкістю милі на секунду, чи сто фунтів води із швидкістю двадцяти миль на секунду, корабель одержить ту саму кінцеву швидкість. Це означало, що сопла реактивного двигуна ставали дедалі вужчими, а температура пари вищою. Але тут з'явилися складнощі. Чим вужчі сопла, тим більше енергії губиться на тертя та завихрення. Чим вища температура пари, тим жаростіикішим має бути сопло і тим коротше його життя. Межа в цьому напрямі була швидко досягнута.

Отже, оскільки певна кількість води (за умови, що пара викидалася через звужені сопла) могла приводити в рух значно важчу масу, вигідніше було збільшувати цю кількість. Але, збільшуючи об'єм контейнера, треба було збільшувати й капсулу корабля, навіть відносно. Тому лайнери ставали дедалі важчі й місткіші. Та чим більший контейнер, тим важча його конструкція, тим складніша зварка й суворіші вимоги до проекту. І в цьому напрямі межа теж була досягнута.

І тут він намацав основну, як на його думку, хибу. Чомусь неодмінно вважали, що пальне має зберігатися всередині корабля, що мільйони тонн води необхідно оточити металом. Але чому? Адже вода не обов'язково рідина. Це може бути й крига, а крижаній брилі можна надати будь-якої форми. В кризі можна протопити отвори, в які вставити капсулу з двигунами. А троси утримували б капсулу і двигуни в лещатах магнітного силового поля.

Лонг відчував, як вібрує під ногами поверхня. Неподалік десяток кораблів угризався в кригу, і уламок здригався від цих безперервних ударів.

Добувати кригу не було потреби. Вона плавала брилами потрібних розмірів у кільцях Сатурна. Власне, самі кільця були брилами майже чистого льоду, що кружляли довкола Сатурна. Це показала спектроскопія, так воно було й насправді. Зараз Лонг стояв на одній з таких брил, завдовжки понад дві милі і завгрубшки з милю. Майже півмільярда тонн води, все в одному шматку — і він стоїть на ній.

І тепер Лонг зіткнувся лицем до лиця з дійсністю. Він ніколи не говорив товаришам, скільки саме часу піде на те, щоб перетворити уламок у космічний корабель, але сам вважав, що десь днів зо два. Однак минув уже цілий тиждень, а він навіть не наважувався прикинути, скільки ще їм потрібно часу. Тепер він навіть не був певен, що їхній план взагалі здійсненний. Чи зможуть вони з належною точністю керувати роботою двигунів з допомогою кабелів, перекинених через дві милі крижаної поверхні, коли їм доведеться долати могутнє тяжіння Сатурна?

Питної води залишалося зовсім мало, проте завжди можна було розтопити лід. Та запаси продовольства вичерпувалися.

Лонг зупинився й, напружуючи зір, задивився вгору. Чи справді збільшується цей уламок? Треба б вирахувати відстань. Але зараз йому просто не вистачило духу додавати до інших клопотів ще один, і думки його повернулися до нагальніших проблем.

Принаймні настрій у всіх був, як кажуть, на висоті. Мабуть, його супутники просто щасливі, що вони перші, хто подолав таку далечінь, перші, хто перейшов Пояс астероїдів, хто неозброєним оком побачив Юпітер у вигляді блискучої, наче гірський кришталь, кульки; перші, хто побачив Сатурн — отаким! Він зроду б і не подумав, що п'ятдесят бувалих, вивірених і загартованих у ділі утильників здатні відчувати щось подібне. Але це було так. І вони пишалися собою.

Він рушив далі. Раптом із-за мінливого обрію вигулькнули дві постаті біля напівзаритого корабля.

— Гей, ви там! — загукав Лонг.

— Це ти, Теде? — озвався Ріос.

— Я! А то Дік з тобою?

— Авжежі Ходи до нас! Трохи посидимо. Оце збиралися вморожувати корабель і сушимо собі голову, як би затягти час.

— Тільки не я! — зараз же вихопився Свенсон.— Коли ми відлітаємо, Теде?

— Як тільки впораємось... Це не відповідь, скажеш?

— Іншої, я бачу, немає,— пригнічено мовив Свенсон. Лонг задер голову й глянув на безформну пляму, що ясніла у небі.

Ріос простежив за його поглядом.

— В чому справа?

Лонг промовчав.

Небо було чорне, і уламки кілець світилися на його тлі червоногарячим порохом. Сатурн опустився за обрій більш як на три чверті, а з ним і кільця. Десь за півмилі від них, з-за рогу уламка, шугонув угору корабель, осяяний оранжевим блиском Сатурна, і миттю щез.

Крига задрижала в них під ногами.

— Тебе непокоїть Примара? — запитав Ріос. Так вони називали найближчий до них уламок. Він був зовсім близько, беручи до уваги, що вони перебували біля зовнішнього краю кілець, де уламки були розкидані відносно негусто. Від Примари їх відділяло миль двадцять, і обриси цієї зазубленої брили чітко вирізнялися в небі.

— Ти нічого не помітив? — запитав Лонг. Ріос здвигнув плечима.

— Не бачу нічого незвичайного. Ніби все нормально.

— А тобі не здається, що вона збільшується?

— Чого б то?

— А все-таки? — наполягав Лонг.

Ріос і Свенсон уважно придивилися до Примари.

— Справді, наче більша,— сказав Свенсон.

— Та ти просто нам це навіяв,— заперечив Ріос.— Якщо вона збільшується, то значиться, наближається до нас.

— А що тут неймовірного?

— Але ж у цих уламків стабільні орбіти.

— Були, коли ми тільки прилетіли сюди,— відповів Лонг.— Чуєте?

Крига під ними знову задрижала.

— Ми довбаємо наш уламок уже цілий тиждень,— провадив далі Лонг.— Спочатку на нього сіло двадцять п'ять кораблів, що відразу змінило його швидкість. Не набагато, звичайно, але змінило. Потім ми топили кригу, наші кораблі то сідали, то злітали. І все це на одному кінці уламка. За тиждень ми цілком могли змінити його орбіту, отож два уламки, наш і Примара, очевидно, почали сходитися.

— Ну, в Примари поки ще досить простору, щоб проскочити мимо,— роздумливо сказав Ріос, дивлячись угору.— Якщо ми не можемо з

певністю сказати, що вона збільшується, то принаймні варто вирахувати, яка в неї швидкість. Відносно нас, звичайно.

— Їй не конче мати велику швидкість. Її маса не менша за нашу, і як би легко ми не зіткнулися, вона все одно зіб'є нас з орбіти і, цілком можливо, в бік Сатурна, чого ми найменше прагнемо. До того ж у криги низька міцність на розрив, отож обидва уламки можуть розсипатися на порох.

Свенсон звівся на ноги.

— Сто чортів, якщо вже я вмію визначити, як рухається скинений контейнер за тисячу миль від мене, то хіба не взнаю, що поробляє ота гора всього за двадцять миль звідси.

Він рушив до корабля. Лонг не спиняв його.

— Диви, як розхвилювався,— зауважив Ріос. Сусідній уламок піднявся до зеніту, пройшов над ними і почав заходити. Через двадцять хвилин обрій навпроти того місця, де зник Сатурн, зайнявся жовтогарячою загравою — там здіймалася Примара.

— Гей, Діку! — гукнув Ріос по радіо.— Ти там ще живий?

— Я перевіряю,— почувся приглушений голос.

— Рухається? — запитав Лонг.

— Так.

—У наш бік? Запала мовчанка.

— Прямо в лоб,— перелякано заговорив Свенсон.— Орбіти перехрестяться за три дні.

— Та ти з глузду з'їхав! — заволав Ріос.

— Я перевіряв чотири рази.

"Що ж тепер діяти?" — розгублено подумав Ріос.

9

Дехто мав клопіт з кабелями, їх треба було укласти ідеально точно, щоб магнітне поле сягнуло найбільшої потужності. В космосі, і навіть у повітрі, це не мало б великого значення. Кабелі самі розташувалися б як слід, щойно по них пішов би струм. Тут, проте, було інакше. По всій поверхні уламка прокладалися канавки, в які мали лягти кабелі. І якби при цьому було допущено похибку всього в кілька мінут від розрахованого напрямку, виникло б скручувальне зусилля, що неминуче призвело б до втрати дорогоцінної енергії. Тоді довелося б заново прокладати канавки, переносити кабелі й знову вморожувати їх.

Стомлені люди ниділи над цією марудною роботою. І раптом пролунав наказ:

— Усі на монтаж двигунів!

Утильники не з тих, хто полюбляє дисципліну. Почулися бурчання, лайка, ремствування; адже треба було демонтувати двигуни, яких ще не чіпали, попереносити їх на другий кінець уламка, впаяти в кригу в потрібних місцях і попротягу-вати по всій поверхні троси і кабелі.

Отже, минула майже ціла доба, поки хтось не глянув угору.

— Оввa! — вихопилось у нього разом з кількома слівцями не для друку.

Його сусід і собі підвів голову:

— Щоб мені очі повилазили!

Тепер уже на небо повитріщалися всі, вражені дивовижним мдовищем.

— Погляньте лишень на Примару!

Вона розросталася по всьому небу, неначе гнійна виразка. Всі зауважили, що вона збільшилась удвоє, і стали дивуватися, чому ніхто не помічав цього раніше.

Роботу покинули і тісним кільцем оточили Теда Лонга.

— Летіти ми не зможемо,— почав він.— Щоб повернутися на Марс, не вистачить пального. Щоб захопити інший уламок, немає оснащення. Значить, мусимо лишатися тут. Примара наближається до нас, бо вибухи змінили нашу орбіту. Ми можемо знову змінити орбіту, продовжуючи й далі вибухи. Але тут підривати більше не можна. Спробуймо з протилежного боку.

Вони взялися за справу з шаленою енергією, їхній запал підігрівався щопівгодини, коли на обрії виростала Примара, щоразу більша й загрозливіша.

Лонг яе зовсім був певен, що у них щось вийде. Навіть якщо реактивні двигуни спрацюють при дистанційному керуванні, навіть за умови налагодженої подачі води,— а для цього потрібно було вбудувати резервуар просто в крижані надра уламка, встановити там випромінювачі, які випаровували б рушійну рідину, скеровуючи її в

камери витікання,— все одно навіть тоді не було певності, що уламок, не скріплений магнітними тросами, не розсиплеться під дією руйнівної напруги.

— Готово! — почув Лонг по радіо.

— Готово! — підтвердив він і ввімкнув контакт.

Він відчув, як усе навкруг задвигтіло. Розсип зірок на екрані, настроєному на далекий кінець уламка, задрижав, удалині замерехтів пінистий рій стрімкої навали крижаних кристаликів.

— Запрацювали! — почувся вигук.

Вимкнути двигуни Лонг не наважувався. Протягом шести годин вони вивергали киплячі струмені, перетворюючи в пару і викидаючи в простір кригу, в яку були вбудовані.

Примара настільки наблизилася,що всі позалишали роботу і вже не зводили зачарованого зору від громади, що затулила все небо, більша від самого Сатурна. Кожна виїмка і тріщина на поверхні Примари вирізнялися чіткими рубцями. Та коли вона перетяла орбіту їхнього уламка, той уже встиг проскочити на півмилі вперед.

Двигуни замовкли.

Лонг скулився в кріслі й затулив очі руками. Вже два дні він не мав у роті ані ріски. Зараз, правда, міг і поїсти. Інші уламки кільця були так далеко, що не могли їм загрожувати, навіть коли б якийсь із них і почав наближатися.

Свенсон тим часом виліз з корабля.

— Весь час, поки я дивився, як та клята скеля суне на нас,— сказав він,— я знай твердив собі: "Не може цього бути, не може! Ми не допустимої".

— Хай йому грець, ми всі перенервували,— сказав Ріос.— Ти бачив Джіма Девіса? Той аж позеленів. Та я й сам перетрусився добряче.

— Справа не в тому, помреш чи ні. І хоч я знаю, що то безглуздя, але мені все не виходила з голови Дорина погроза: "Якщо загинеш, я тобі покажу, де раки зимують!" Чи не ідіотизм думати про це в такий момент?!

— Слухай,— не витримав Ріос,— ти хотів одружитися, тож маєш. І не пхайся до мене зі своїми проблемами.

10

Злютована в єдине ціле флотилія поверталася на Марс, від якого їх відділяли неосяжні простори космосу. Щодня вони долали відстань, на яку по дорозі сюди потрібно було дев'ять днів.

Тед Лонг оголосив аврал. Синхронізувати роботу двигунів двадцяти п'яти кораблів, вбудованих у крижану брилу і неспроможних ні рухатися, ні маневрувати самостійно, було надзвичайно складно. Першого ж дня польоту почалися хаотичні ривки, які мало не повитрясали з них усі нутрощі. Потім стрімке наростання швидкості припинило цю жахливу тряску. Під кінець другого дня вони летіли зі швидкістю понад сто тисяч миль на годину, але стрілка, невпинно рухаючись, сягнула позначки в один мільйон і перевалила й за неї.

Лише з корабля Лонга, який правив за ніс крижаної споруди, можна було провадити спостереження в усіх напрямах. Лонг ловив себе на тому, що напружено спостерігає за космосом, чомусь чекаючи, що зірки

почнуть зісковзувати назад і от-от замиготять по боках їхнього багато-секційного корабля — така неймовірна була їхня швидкість.

Звичайно, нічого такого не сталося. Зірки лишалися прикутими до чорної завіси космосу, незрушно споглядаючи людей з таких недосяжних далей, що зводили нанівець будь-яку швидкість, підвладну людському генію.

Скарги посипались уже через кілька днів. І річ була не в тім, що команда позбавилася змоги ширяти в космосі. На них тиснула сила, значно більша за звичайне штучне гравітаційне поле кораблів,— це був наслідок шаленого прискорення, що його вони всі зазнали. Сам Лонг був смертельно виснажений, причавлений немилосердним тиском до гідравлічної прокладки крісла.

Довелося щотригодини на годину вимикати двигуни, і Лонга це сильно злостило. Адже відтоді як він востаннє бачив в ілюмінатор свого (тоді ще самостійного) корабля далеку цятку Марса, минуло більше року. Що сталося за той час. Чи ще існує колонія?

Непокоячись чимраз дужче, Лонг щодня посилав на Марс радіосигнали, використовуючи об'єднану енергію двадцяти п'яти двигунів. Відповіді не було, та він і не чекав її. Марс і Сатурн перебували тепер по обидва боки від Сонця. І поки кораблі не піднімуться над екліптикою досить високо, жоден сигнал не зможе прорватися крізь плетиво перешкод.

Над зовнішнім краєм Пояса астероїдів вони досягли максимальної швидкості. Короткі струмені з одного бічного двигуна, потім з другого,— і велетенський корабель розвернувся кормою вперед. Знову потужно заревів комбінований задній двигун, але тепер він уже гальмував їхній рух. Вони пройшли в ста мільйонах миль від Сонця і ринули по кривій до Марса.

За тиждень дороги до Марса вони вперше отримали відповідь на свої сигнали. Імпульси були уривчасті, ледь чутні й нерозбірливі. Але вони долинали з Марса. Земля і Венера перебували в зовсім протилежних напрямах, так що сумніви відкидалися.

Лонг трохи заспокоївся. У кожному разі, на Марсі все ще є люди.

За два дні дороги до Марса надійшли чіткі, сильні сигнали. їх викликав Сенков.

— Здоров був, синку. У нас зараз третя година ранку. Ніякої тобі поваги до віку. Прямо з ліжка стягнули.

— Мені дуже прикро, сер...

— Дарма! Я ж сам так звелів. Навіть питатися страшно, синку. Є поранені? Може, хто загинув?

— Усі живі-здорові, сер. Усі до одного.

о А... як з водою? Щось залишилося?

Лонг відповів якомога байдужіше:

— Вистачить.

— Тоді вертай якнайскоріше додому. Звісно, без зайвого ризику.

— Значить, справи кепські?

— Не так щоб дуже... То коли вас чекати?

— Через дві доби. Протримаєтесь?

— Мушу.

Через сорок годин Марс виріс у яскраво-оранжеву кулю, яка заповнила всі ілюмінатори, і крижина-корабель вийшла на останню спіраль перед посадкою.

"Поволі,— казав Лонг сам до себе,— поволі". Навіть розріджена атмосфера Марса, якби вони ввійшли в неї, не зменшивши швидкості, могла завдати кораблю непоправної шкоди.

Оскільки їхня орбіта пролягала набагато вище від Марсової екліптики, вони летіли по спіралі з півночі на південь. Спершу під ними промчала одна біла полярна шапка, потім — друга, трохи менша, літньої півкулі, далі — велика, знову менша. Інтервали між ними все більшали.

Планета наближалася. Невдовзі вже стало виразно видно окремі обриси ландшафту.

— Приготуватися до посадкиї — скомандував Лонг.

11

Сенков з усіх сил намагався триматися спокійно, що давалося нелегко, бо експедиція мало не спізнилась. Однак усе обійшлося якнайкраще.

Ще кілька днів тому він навіть не був певен, чи вони живі. Здавалося не просто вірогідним, а навіть майже неминучим, що десь у незвіданих просторах між Марсом і Сатурном носяться їхні замерзлі трупи — нові небесні тіла, що колись були живими істотами.

Останні тижні члени комісії торгувалися з ним через дрібниці. Вони вимагали його підпису для додержання законності. Угода мала бути укладена за взаємною і добровільною згодою. Але Сенков розумів, що в

разі його категоричної відмови вони заплющать очі на формальності й будуть діяти односторонньо. Хільдер, без сумніву, мав здобути більшість голосів на виборах, і його прибічники могли навіть піти на ризик викликати співчуття до Марса. Тому він і затягував переговори, даючи комісії підставу вважати, що він от-от капітулює.

Але після розмови з Лонгом Сенков одразу погодився на всі умови.

Того ж дня, через кілька годин, перед ним уже лежали документи, і він, позираючи на журналістів, звернувся до комісії з останньою заявою:

— Загальний імпорт води з Землі становить двадцять мільйонів тонн щорічно. Він скорочується в міру того, як ми вдосконалюємо нашу водогінну систему. Якщо я підпишу, погоджуючись тим самим на ембарго, наша промисловість буде паралізована, зникне будь-яка перспектива подальшого розвитку. Я не думаю, що в наміри Землі входять саме такі илави.

Він поглямув на членів комісії, але лиховісний блиск їхніх очей не пом'якшав. Дилі вже давно вивели з комісії, а решта явно були настроєні вороже.

Голова комісії роздратовано зауважив:

— Ви вже говорили про все це.

— Знаю, але раз я готовий підписати, то хочу, щоб були поставлні всі крапки над "і". Отже, Земля твердо вирішила покінчити з нами?

— Звичайно, ні. Земля зацікавлена лише в збереженні своїх непоновлюваних водних ресурсів, тільки й усього.

— На Землі півтора квінтильйона тонн води.

— Ми не можемо поділитися своєю водою,— заявив голова.

І Сенков підписав. Саме такі слова він хотів почути:

"Земля має півтора квінтильйона тонн води і не може нею поділитися".

І от тепер, через півтори доби, члени комісії і репортери чекали під куполом космопорту. Крізь грубі вигнуті стекла виднілася гола, пустельна територія марсіанського космодрому.

— То скільки ми ще маємо ждати? — невдоволено запитав голова комісії.— І, взагалі, перепрошую, на що ми, власне, чекаємо?

— Дехто з наших хлопців побував у космосі за астероїдами,— відповів Сенков.

Голова комісії зняв окуляри і протер їх білосніжною хустинкою.

— І оце вони повертаються?

— Так.

Голова здвигнув плечима і багатозначно поглянув на репортерів.

Біля другого вікна в сусідній, меншій, кімнаті скупчилися жінки й діти. Сенков обернувся, щоб поглянути на них. Він волів бути з ними, перейнятись їхнім хвилюванням і нетерплячкою. Він, як і вони, чекав більше року. Він, як і вони, знову й знову повертався до думки, що ті, кого вони виглядали, загинули.

— Он, бачите? — сказав Сенков, показуючи рукою у вікно.

— Точно! — підхопив один з репортерів.— Корабель!

З сусідньої кімнати почулися збуджені вигуки.

То був ще не корабель, а блискуча цятка, що світилася крізь сиву хитку хмарку. Хмарка росла, поки не набула певних обрисів. Вона простяглася по небу подвійною смугою, нижні кінці якої розходилися на обидва боки й задиралась догори. Хмарка наблизилась, і яскрава цятка на її верхньому кінці перетворилася на подобу циліндра. Поверхня циліндра була нерівна й скеляста, а там, де падали сонячні промені, вона відкидала сліпучі відблиски.

Циліндр знижувався з незграбною забарливістю космольотів. Він завис на мить, спочиваючи на багатотонній віддачі викидуваних струменів пари, наче стомлена людина в кріслі.

У куполі запала тиша. Жінки й діти в одній кімнаті, члени комісії й репортери в другій, заціпенівши, не ймучи віри, дивилися вгору.

Посадкові ноги циліндра під нижніми соплами торкнулися поверхні, м'яко занурились у сипучу гальку. Двигун замовк, і корабель застиг, непорушний.

В куполі так само панувала тиша.

З величезного корабля вибиралися люди. їм належало спускатися вниз дві милі в черевиках з шипами і з льодорубами в руках. На тлі сліпучої поверхні вони скидалися на мурах.

— Що воно таке? — видушив із себе якийсь репортер.

— Це,— спокійно відповів Сенков,— брила речовини, яка оберталася довкола Сатурна в складі його кілець. Наші хлопці прилаштували до неї

капсулу і двигуни та переправили на Марс. Як бачите, кільця Сатурна — це гігантські брили чистої криги.

Голос його лунав серед мертвої тиші.

— Ця схожа на корабель брила — всього-на-всього гора твердої води. На Землі вона б розтанула, а може б, і розсипалась під тиском власної ваги. На Марсі холодніше і сила ваги менша. Тому тут їй це не загрожує. Звичайно, як тільки ми добре налагодимо справу, ми повідкриваємо водні станції і на місяцях Сатурна та Юпітера, і на астероїдах. Ми будемо збирати такі шматки в кільцях Сатурна і відправляти на ці станції. Наші утильники в цьому ділі великі мастаки. Води ми матимемо скільки завгодно. Об'єм брили, яку ви бачите, неповна кубічна миля — приблизно стільки Земля нам послала б за двісті років. Так, на зворотну дорогу, яку вони подолали за п'ять тижнів, хлопці витратили майже сто мільйонів тонн води. Але, гляньте, на тій громаді не видно навіть щербинки!.. Ви записуєте, шановні? — звернувся він до репортерів.

Щоб вони та не записували!

— А ось іще дещо. Землю страшенно непокоїть, що її водні запаси вичерпуються. Вона має лише півтора квінтильйона тонн. Вона не може нам виділити з того ані тонни. Записуєте? Пишіть, пишіть... Отож ми, жителі Марса, вболіваючи за долю землян, не хочемо, щоб їх спіткало непоправне лихо... Пишете? Так от, ми, марсіани, готові продавати Землі воду по мільйону тонн за помірковану плату, а через десять років — навіть кубічними милями. Запишіть, що хай Земля не хвилюється. Марс продасть їй стільки води, скільки їй треба буде.

Голова комісії вже нічого не чув. Він відчував, як на нього звалюється майбутнє. Наче в тумані, він бачив, як репортери посміхалися, несамовито водячи перами.

Вони посміхалися!

Він знав, що на Землі ця посмішка перетвориться на громовий регіт, він бачив подумки, як заходяться реготом цілі континенти, коли до них дійде звістка про цю ганебну поразку, тільки-но їм стане відомо, як Марс побив антимарнотратників їхньою ж зброєю. І ще він бачив безодню — глибоку, чорну, як космос, прірву, куди безповоротно канули всі політичні надії Джона Хільдера та будь-якого супротивника космічних польотів на Землі. Ну, й звичайно, і його самого.

В сусідній кімнаті плакала від радості Дора Свенсон, а Пітер, який за той час витягнувся на два дюйми, знай підстрибував, вигукуючи:

— Татку! Татусику!

Річард Свенсон щойно ступив на поверхню Марса і рушив до купола. Його обличчя було добре видно крізь прозорий силікон шолому.

— Ти коли-небудь бачив, щоб чоловік отак сяяв від щастя! — вигукнув Лонг.— Може, в родинному житті й справді щось є.

— Та кинь! — сказав Ріос.— Просто ти надто довго пробув у космосі!